

ABDULLA AVLONIY- HAYOT YO‘LI YOSH-AVLOD TA‘LIM TARBIYASI UCHUN IBRAT

Nizamova Malika Ravshan qizi

Nizomiy nomidagi TDPU 3-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Maqolada Abdulla Avloniy hayoti aks etgan hamda adib asarlarida tarbiyaviy qarashlar tahlili aks ettirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Pedagog, tarbiya, jadidchilik, odob-axloq.*

ABDULLA AVLONI'S LIFE PATH IS AN EXAMPLE FOR THE EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION

***Abstract:** The article reflects the life of Abdulla Avloni's and the analysis of educational views in literary works.*

***Keywords:** Pedagogical, teacher, warrior, manners.*

Taniqli ma'rifatparvar adib Abdulla Avloniy pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, o'z asarlarida o'zbek xalqining eng yaxshi an'analarini, ta'lim-tarbiyaga oid muhim hayotiy masalani aks ettirgan pedagog, olimdir. Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida, mayda hunarmand-to'quvchi oilasida dunyoga keldi. Ota-onasi savodli kishilar bo'lganlar. Abdulla Avloniy eski usul maktabini tamomlagandan keyin 12 yoshida madrasaga o'qishga kiradi. U yozda ishlab ota- onasiga yordam qilar, boshqa vaqtlarda o'qir edi. O'ta iqtidorli bo'lgan Abdulla Avloniy 15 yoshida she'rlar yoza boshladi. Dastlabki she'rlarida va "Hijron" degan maqolasida xalqni yangi usul maktablarida o'qib-o'rganishga targ'ib qildi. Avbdulla Avloniy 1907 yilda "Shuhrat", "Osiyo" nomli yangi gazetalar chiqara boshladi, lekin chor amaldorlari tez orada gazetalarni yoptirib

qo'yadi. Abdulla Avloniy keyinroq "Sadoyi Turkiston" (1914—1915), "Turon" (1917), "Ishtirokiyun" (1918) gazetalarida, "Kasabachilik harakati" (1921) jurnalida muharrir bo'lib ishlaydi. Shundan so'ng, u o'zbek matbuotning zabardast vakili, o'zbek matbuotning asoschilaridan biri sifatida taniladi. Abdulla Avloniy xalq orasida ilg'or fikrlarni tarqatishda, ilm va ma'rifatni tashviq qilishda gazeta, jurnallarning roli g'oyat katta ekanligini yaxshi bilar edi. U 1907 yili "Shuhrat", "Osiyo" nomli gazetalar chiqarib unga muharrirlik qiladi. Gazetaning birinchi sonida matbuotning roli, gazetaning vazifasi haqida fikr yuritib, "Matbuot" har insonga o'z holini ko'rsatuvchi, ahvol olamdan xabar beruvchi, qorong'i kunlarni yorituvchi, xalq orasida ilm, ittifoq, himmat g'oyalari"ni yoyuvchidir deb, baliqning suvsiz yashamog'i mumkin bo'lmagani kabi insonning ham ilmsiz yashamog'i mumkin emasligini uqtiradi. XX asr boshlarida O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida pedagogik fikrlarning rivojida Abdulla Avloniy alohida o'rin egalladi, butun faoliyati davrida u o'z xalqiga xizmat qiladigan komil insonni yetishtirish, uning ma'naviyatini shakllantirishga alohida e'tibor berdi. Abdulla Avloniy o'zbek xalqning san'ati va adabiyoti hamda milliy madaniyatini, xalq ta'limi ishlarini yo'lga qo'yishda katta xizmatlar qilgan adib, jamoat arbobi va iste'dodli pedagogdir. Abdulla Avloniy o'zbek ziyolilari ichida birinchilardan bo'lib, o'zbek xalq teatrini professional teatrga aylantirish uchun 1913 yilda "Turon" nomi bilan teatr truppasini tashkil qiladi. Biroq bu truppaning professional teatrga aylanishi uchun katta to'siqlar bor edi. Chor hukumatining mustamlakachilik siyosati xalqning ijtimoiy ongining uyg'onishiga yordam ko'rsatuvchi teatrlarning barcha shakllariga qarshi edi. Teatrga ana shunday salbiy munosabatda bo'lgan bir paytda Avloniyning teatr truppasini tashkil qilish va ijtimoiy mazmundagi pesalarni sahnalashtirishi uning xalq ma'rifati yo'lidagi zo'r jasorati edi. Teatrshunos M.Rahmonov Avloniyning teatrchilik faoliyati haqida shunday yozadi: "Avloniy truppa uchun "Advokatlik osonmi?", "Pinak", "Ikki muqabbat", "Portug'oliya inqilobi" kabi dramalar yozdi, "Qotili Karima", "Uy tarbiyasining bir shakli", "Xiyonatkor oilasi", "Badbaxt kelin", "Jaholat", "O'liklar" kabi sahna asarlarini tatarcha va ozarbayjonchadan tarjima qiladi". Ammo bu asarlar nashr

qilinmadi. 1916 yili ozarbayjonlik mashhur aktyor Sidqiy Ruhillo Toshkentga kelib, “Turon” truppasi bilan birga “Layli va Majnun” spektaklini qo‘yadi. Avloniy bu spektaklda qaysning otasi rolini ijro etadi. Truppa a‘zolari bilan Avloniy 1914—1916 yillari Farg‘ona vodiysida gastrollarda bo‘ladi. Abdulla Avloniy 1917 yil to‘ntarishiga qadar Turkistonda juda katta ijtimoiy-ma‘rifiy ishlarni amalga oshirgan jadidlar harakatining ko‘zga ko‘ringan namoyandaligidan edi. Abdulla Avloniy ilg‘or ziyoli kishilar bilan hamkorlikda teatr tomoshalari va matbuotdan tushgan mablag‘larga dunyoviy ilimlarni o‘qitadigan “Usuli jaded”, ya‘ni yangicha ilg‘or usuldagi maktablar ochdilar va bu maktablarda xalq bolalarini o‘qitdilar. Ular o‘z millatlaridan yetuk olimlar, bilimdon mutaxassislar, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod, Vatanni ozod, farovon etishlarini orzu qildilar va bu yo‘lda fidoyilik ko‘rsatdilar. Abdulla Avloniy 1907 yilda Toshkentning Mirobod mahallasida, keyinchalik Degrez mahallasida yangi usuldagi maktablar ochdi. Maktablardagi o‘quv asbob-jihozlarini o‘zgartirdi, o‘z qo‘li bilan parta va doskalar yasadi. Maktabga qabul qilingan bolalarning asosiy qismi kambag‘al kishilarning bolalari bo‘lganligi uchun ularni kiyim-kechak, oziq-ovqat, daftar-qalam bilan ta‘minlash maqsadida, do‘stlarining ko‘magida “Jamiyati xayriya” tashkil etadi va bu jamiyatga o‘zi raislik qiladi. “Nashriyot” shirkati tuzib, Xadrada “Maktab kutubxonasi” nomli kitob do‘konini ochdi. Avloniyning maktabi o‘z oldiga qo‘ygan maqsad va vazifalariga ko‘ra mashg‘ulotlarni sinf-dars tizimi asosida o‘z ona tilida olib borilishi bilan eski usul maktablaridan farq qiladi. U o‘z maktabida bolalarga geografiya, tarix, adabiyot, til, hisob, handasa, hikmat kabi fanlardan muayyan ma‘lumotlar beradi. Abdulla Avloniyning ilk o‘quvchilardan biri, Toshkent Davlat universitetida uzoq yillar dars bergan taniqli pedagog, marhum Yusuf Tohiriy Avloniy Mirobodda tashkil qilgan maktab haqidagi xotiralarida shunday deb yozgan edi: “Shaharning qarama-qarshi chekkasida, temir yo‘l ishchilari istiqomat qiladigan Mirobodda yangi tipdagi maktab ochilganligi haqida eshitib qoldik. Tez orada bu maktabning fazilatlari haqidagi shov-shuvlar, uning muallimi Avloniyning dovrug‘i butun shaharga tarqaldi. Hammaning tilida: “Miroboddagi maktab 6 oyda o‘qish-yozishni o‘rgatarmish, jo‘g‘rofiya, hisob,

tabiatni o‘rganish degan darslar o‘qitilarmish”, — degan gap yurardi. Bizga juda sirli tuyulgan bu maktabni va uning donishmand muallimini ko‘rishga oshiqardik. Nihoyat bir kuni uch-to‘rttamiz borishga jazm qildik. Maktab pastakkina, nim qorong‘u bo‘lib, masjid yo‘lagiga joylashgan edi. Xonaning tepasida yorug‘lik uchun qoldirilgan tuynukdan qish va bahorda qor bilan yomg‘ir ham tushib turardi. Lekin xonada o‘quvchilar va domlanning shogirdlari ko‘p edi. Xayolimizda domlanning allaqanday bir sirli tomoni bor edi. Bizni qotmagina, kichik jussali, qorachadan kelgan, istarasi issiq, cho‘qqi soqol bir kishi kutib oldi. Bu nomi tilga tushgan muallim Avloniy edi. O‘qishga qabul qilindik. Ko‘p o‘tmay ko‘z oldimizda yangi bir dunyo ochilganiga to‘la ishonch hosil qildik. Bolalarimizning oldi bir necha yildan beri maktabga qatnab yurgan bo‘lsalar ham mirobodliklar oldida uyalib qoldik. Ular o‘qish-yozishda, hisob masalalarini hal etishda, tabiat hodisalaridan xabarlarini bilan hammamizni lol qoldirishdi. Ayni zamonda bizning eski maktabimiz bo‘shab, Miroboddagi Abdulla Avloniy maktabi bizdan borgan bolalar bilan liq to‘ldi. Shu tariqa bu maktab tobora shuhrat topib bordi”. Abdulla Avloniy «Usuli jadid» maktablari uchun to‘rt qismdan iborat “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” hamda “Birinchi Muallim” (1912), “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913), “Ikkinchi Muallim” (1915), “Maktab gulistoni” (1917) kabi darslik va o‘qish kitoblari yaratdi. Bu asarlarida hamda publitsistik maqolalarida dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifni ulug‘lab, o‘z xalqini ilmi, madaniyatli bo‘lishga chaqiradi. XX asr boshlarida yangi maktablar uchun yozilgan alifbelar anchagina edi. Shular orasida Avloniyning “Birinchi Muallim”i ham o‘ziga xos o‘ringa ega; “Birinchi Muallim” 1917 yil to‘ntarishiga qadar 4 marta nashr etilgan. Avloniy uni yozishda mavjud darsliklarga, birinchi navbatda Saidrasul Aziziyning “Ustozi avval”iga suyanadi (dars berish jarayonida orttirgan tajribalaridan samarali foydalanadi). Avloniyning “Ikkinchi Muallim” kitobi “Birinchi Muallim” kitobining uzviy davomidir. Kitobdagi dastlabki berilgan ikki hikoya “Saxiylik” va “Baxillik” deb nomlangan. Birinchi hikoyada o‘sha davr turmushiga xos bo‘lgan voqea tasvirlanadi. Said ismli bolaning otasi har kuni o‘g‘li maktabga ketishi oldidan unga 10 tiyin ovqat puli berardi. Bir kuni Said maktab yo‘lida faqir kishini uchratadi. “O‘g‘lim ikki kundan

beri ochman, taom olib yey desam ustimdagi yirtiq choponimdan boshqa hech narsam yo‘q”, — deydi u. Said qo‘lidagi 10 tiyinni beradi va o‘sha kunni ovqatlanmasdan o‘tkazadi. Otasi o‘g‘lonning oliyanoblidan mamnun bo‘ladi, “Saxiy Saidim” deb olqishlaydi. Ertasiga 20 tiyin berib yuboradi. “Baxillik” hikoyasida bir badavlat kishi misolida uning baxilligi, xasisligi, ziqnaligi va pastkashligi ko‘rsatiladi. Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid asarlari ichida “Turkiy guliston yoxud axloq” asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o‘rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir. “Turkiy guliston yoxud axloq” asari axloqiy va ta’limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni “yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlardan qaytaruvchi” bir ilm-axloq haqida fikr yuritiladi. Shu jihatlardan qaraganda bu asar Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Nosir Xisravning “Saodatnoma”, Sa‘diyning “Guliston” va “Bo‘ston”, Jomiyning “Bahoriston”, Navoiyning “Mahbub ul- qulub”, Ahmad Donishning “Farzandlarga vasiyat” asarlari shaklidagi o‘ziga xos tarbiyaviy asardir. Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib “Agar bir kishi yoshligida nafsi buzulib, tarbiyasiz, axloqsiz bo‘lib o‘sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turub yulduzlarga qo‘l uzatmak kabidur”, — deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g‘oyat katta ahamiyatga ega. O‘zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy birinchi marta pedagogikaga “Pedagogiya”, ya’ni bola tarbiyasining fanidir”, deb ta’rif berdi. Tabiiy bunday ta’rif Avloniyning pedagogika fanini yaxshi bilganligidan dalolat beradi. Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to‘rt bo‘limga ajratadi: 1. “Tarbiyaning zamoni”. 2. “Badan tarbiyasi”. 3. “Fikr tarbiyasi”. 4. “Axloq tarbiyasi” haqida hamda uning ahamiyati to‘g‘risida fikr yuritadi. “Tarbiyaning zamoni” bo‘limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta’kidlaydi. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo‘lishi avlodlar tarbiyasiga ko‘p jihatdan bog‘liq, deb hisoblaydi adib. Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan — uy, bog‘cha, maktab va jamoatchilik

tarbiyasidan tashkil topgan.”Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot—yo mamot, yo najot—yo halokat, yo saodat—yo falokat masalasidir” deb uqtiradi. Abdulla Avloniyning ta’lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o‘zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langan. Uning boy pedagogik merosi milliy maktab, milliy pedagogikani rivojlantirishda qimmatbaho manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu ma’noda Avloniyning siymosi, faoliyati biz uchun qadrlidir.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq”,”O‘qituvchi”nashriyoti T-2000
2. Farobiy .”Pedagogika tarixi”asari
3. M.Hamdamaova Ma’naviyat asoslari Fan va adabiyot.T-2008